

ספר משלי פרק ג

- (א) בְּנֵי תוֹרָתִי אֶל תִּשְׁכַּח וּמִצּוֹתַי יִצַר לְבָבְךָ:
 (ב) כִּי אֶרְךָ יָמִים וּשְׁנוֹת חַיִּים וְשְׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ:
 (ג) חֶסֶד וְאַמֶּת אֶל יַעֲזֹבְךָ קִשְׁרִים עַל גְּרִגְרוֹתֶיךָ כְּתָבָם עַל לִוַח לְבָבְךָ:
 (ד) וּמִצָּא חֵן וְשָׁכַל טוֹב בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם:
 (ה) בְּטַח אֶל יְדוֹד בְּכֹל לְבָבְךָ וְאֶל בֵּינְתֶךָ אֶל תִּשְׁעֶן:
 (ו) בְּכֹל דְּרָכֶיךָ דַּעְהוּ וְהוּא יִישֵׁר אַרְחֹתֶיךָ:
 (ז) אֶל תְּהִי חָכֵם בְּעֵינֶיךָ יָרָא אֶת יְדוֹד וְסוּר מֵרָע:
 (ח) רַפְאוֹת תְּהִי לְשִׁרְךָ וְשִׁקּוּי לְעַצְמוֹתֶיךָ:
 (ט) כִּפֵּד אֶת יְדוֹד מִהוֹנֶךָ וּמִרְאשִׁית כָּל תְּבוּאֹתֶיךָ:
 (י) וַיִּמְלְאוּ אֶסְמֶיךָ שְׂבַע וְתִירוּשׁ יִקְבִּיךָ יִפְרָצוּ:

ביאור הגר"א - משלי פרק ג פסוק ח

רפאות תהי לשרך הסור מרע שהוא התשובה יהיה רפואה לבשרך כמ"ש ושב ורפא לו¹.
 ושקוי לעצמותיך הוא היראה שהוא מ"ע כי ישב ולא עבר עבירה חשב עליו כאלו עשה
 מצוה ויטול שכר מצוה וזהו שיקוי לעצמותיך כמ"ש ועצמותיך יחליץ
 ומ"ש אצל הל"ת לשריך ואצל המ"ע לעצמותיך שבשר ועצם הם רמ"ח אברים ושס"ה
 גידים עצמות הן האברים והבשר הן מן הגידים לכן הבשר שהוא שריך הוא נגד ל"ת
 ועצמות נגד מ"ע:

מסכת פסחים דף נו עמוד א

וכורכין את שמע: היכי עבדי? אמר רב יהודה אומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד
 ולא היו מפסיקין. רבא אמר מפסיקין היו אלא שהיו אומרים היום על לבבך דמשמע היום
 על לבבך ולא מחר על לבבך: תנו רבנן כיצד היו כורכין את שמע אומרים שמע ישראל
 ה' אלהינו ה' אחד ולא היו מפסיקין דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר מפסיקין היו אלא
 שלא היו אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ואנן מאי טעמא אמרינן ליה?
 כדדריש רבי שמעון בן לקיש דאמר רבי שמעון בן לקיש: ויקרא יעקב אל בניו ויאמר
 האספו ואגידה לכם—ביקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין ונסתלקה ממנו שכינה. אמר
 שמא חס ושלום יש במטתי פסול כאברהם שיצא ממנו ישמעאל ואבי יצחק שיצא ממנו
 עשו? אמרו לו בניו "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד" אמרו כשם שאין בלבך אלא אחד
 כך אין בלבנו אלא אחד. באותה שעה פתח יעקב אבינו ואמר "ברוך שם כבוד מלכותו

1. ישעיהו ו, י השָׁמֵן לֵב הָעַם הַזֶּה וְאַזְנוֹ הַכֹּבֵד וְעֵינָיו הִשְׁעָ פֶּן יִרְאֶה בְּעֵינָיו וּבְאָזְנוֹ יִשְׁמַע וּלְבָבוֹ יִבִּין
 וְשָׁב וּרְפָא לוֹ:

לעולם ועד. אמרי רבנן היכי נעביד – נאמרוהו? לא אמרו משה רבינו. לא נאמרוהו? אמרו יעקב. התקינו שיהו אומרים אותו בחשאי. אמר רבי יצחק אמרי דבי רבי אמי משל לבת מלך שהריחה ציקי קדירה אם תאמר יש לה גנאי לא תאמר יש לה צער התחילו עבדיה להביא בחשאי. אמר רבי אבהו התקינו שיהו אומרים אותו בקול רם מפני תרעומת המינין ובנהרדעא דליכא מינין עד השתא אמרי לה בחשאי.

בית יוסף אורח חיים סימן סא

ג' "יש נוהגים לומר תחלה 'אל מלך נאמן' ויש שמוסיפין 'אמן אל מלך נאמן' ונותנים טעם לדבריהם שק"ש יש בה רמ"ח תיבות וכו' אלא שחסר ארבע וכו'." זה אינו מדוקדק שהרי אינם חסרים אלא שלש תיבות שבשמע וברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד יש י"ב תיבות, ומואהבת עד ובשעריך מ"ב, ומוהיה אם שמוע עד כימי השמים על הארץ קכ"ב, ובפרשת ציצית ס"ט הרי רמ"ה נמצא שלא חסרו אלא ג' תיבות ובאל מלך נאמן סגי. והאומרים "אמן" הוא על סוף ברכת הבוחר וכן כתוב במנהיג (סי' לג) וכן כתב האגור (סי' קז) בשם הרוקח (סי' שכ).

וכתב האגור באשכנז וצרפת נוהגים לומר "אל מלך נאמן" ולא "אמן" וגם מהר"י קולון כתב בשורש מ"ב שכן היה הוא נוהג. וכתב עוד האגור שבספר הפרדס לרש"י (חלק הלקוטים עמ' צ) ובטעמי ה"ר יהודה החסיד כתוב שאומרים "אל מלך נאמן" ע"כ.

והגהות מיימוניות כתבו בפרק ראשון מהלכות ברכות (אות ח) שאין לאומרו. ונראה לי שאע"פ שהרמ"ה סתר מנהג זה משום דליתא במתניתין ולא בגמרא מכל מקום נראה שמנהג קדמון היה אלא שאח"כ בטלוהו כדי שלא יפסיק בין הבוחר בעמו ישראל לשמע, ותקנו במקומו שיחזור שליח ציבור "ה' אלהיכם אמת" דהכי איתא בספר התיקונים תיקון י' (כה:): ואיהי כלילא מד' פרשיין דקריאת שמע דאינון רמ"ח עם אל מלך נאמן, ובגין דלא עבדין הפסקה, תקינו לאחזרא שליחא דצבורא ה' אלהיכם אמת ע"כ. וכן נהגו בני ספרד שלא לומר "אל מלך נאמן", ולהשלים הג' תיבות חוזר שליח ציבור "ה' אלהיכם אמת" שבתחלה מסיים פרשת ציצית ואומר "אמת" וחוזר ואומר בקול רם "ה' אלהיכם אמת" וכן כתוב בספר הזוהר בסוף פרשת וירא אליו ה' דבק"ש אית רמ"ח תיבין עם "ה' אלהיכם אמת":

וכן כתוב במדרש הנעלם (זהר חדש רות צה). פתח רבי יהודה ואמר רפאות תהי לשרך וכו' (משלי ג ח) התורה היא רפואה לגוף ולעצמות בעולם הזה ובעולם הבא דאמר רבי נהוראי אמר רבי נחמיה בק"ש רמ"ח תיבות כמנין איבריו של אדם והקורא ק"ש כתקונה כל אבר ואבר נוטל תיבה אחת ומתרפא בו ודא "רפאות תהי לשרך" אדהכי מטא ההוא ינוקא לאי מאורחא ויתיב קמייהו. שמע אילין מילין קם על רגלוי ואמר והלא בק"ש אין שם אלא רמ"ה תיבות. אמר ליה רבי חייא תיב ברי. יתיב. אמר ליה ברי שמעת בהאי מידי? אמר כך שמענא מאבא בק"ש יש רמ"ח תיבות חסר תלת למנין איבריו של אדם מאי תקנתיה תקינו שיהא שליח ציבור חוזר ג' תיבות ומאי נינהו "ה' אלהיכם אמת" כדי

להשלים רמ"ח תיבות על הקהל וכדי שלא יפסיק לאמת לא פחות ולא יותר משלש. אדהכי אתא רבי יהודה בריה דרבי פנחס ויתיב אמר ליה במאי עסקיתו. אמרו ליה במילי דק"ש הכי והכי אמר ההוא ינוקא. אמר ודאי הכי אמר רבי יוחנן בן נורי ורבי יוסי בן דורמסקית משמיה דרבי עקיבא חסידים הראשונים תקנו קריאת שמע כנגד עשרת הדברות וכנגד מנין איבריו של אדם. והא חסרו מהם שלש למנין איבריו של אדם. תקנו שיהא שליח ציבור חוזר ומשלים אותם ומאי נינהו "ה' אלהיכם אמת." בתפלה תקנו שלשה ברכות ראשונות ושלשה ברכות אחרונות בקריאת שמע שלש שמות בראשונה ה' אלהינו ה' אחד שלשה שמות באחרונה ה' אלהיכם אמת, וכל האומר ק"ש כהאי גוונא בידוע שאינו נזוק כל אותו היום וכל האומר ק"ש שלא עם הציבור אינו משלים איבריו מפני שחסרו השלשה תיבות ששליח ציבור חוזר. מאי תקנתיה? יכוין בט"ו ווי"ן דב"אמת ויציב." ועם כל דא היה קורא עליו אבא מעוות לא יוכל לתקון וחסרון לא יוכל להמנות אותם שלשה תיבות דקריאת שמע ששליח ציבור חוזר לא יוכל להמנות אותם לתשלום רמ"ח כשאר הציבור עכ"ל.

ושמעתי שענין הכוונה בט"ו ווי"ן הוא לפי שט"ו פעמים וי"ו עולה צ' ושם ההויה עולה כ"ו ועם ד' אותיות עולה ל' ושלש פעמים שלשים עולה צ' הרי שמכוין בט"ו ווי"ן לשלשה שמות:

ורבינו הגדול מהר"ר יצחק אבוהב ז"ל כתב מצאתי בארחות חיים (דין קדושה מיושב אות ד) שיש אומרים שני פעמים להיות לכם לאלהים ועוד שם שאע"פ שלא יחזור היחיד מאחר ששומע משליח ציבור שומע כעונה אבל ברוב המקומות אין חוזרין להיות לכם לאלהים אלא מי"י אלהיכם אמת שליח ציבור חוזר ובזה נשלם רמ"ח שאמת מן המנין אבל אין היחיד חוזר ואומר ה' אלהיכם אמת כדאיתא בגמרא אלא בחזרת שליח ציבור ששומע ממנו יצא. ועל זה אמרו במדרש רות (זהר חדש שם) מעוות לא יוכל לתקון (קהלת א טו) זה מי שאינו קורא קריאת שמע עם הציבור שנראה שאין מקום להשלים רמ"ח אלא עם שליח ציבור עכ"ל.

ומה שכתב אבל אין היחיד חוזר וכו' כדאיתא בגמרא איני יודע היכן הוזכר כן בגמרא ואפשר לדחוק שכיון למאי דאיתא בפרק היה קורא (יד:) אינו חוזר ואומר אמת וסובר הרב ז"ל שגם זה בכלל אינו חוזר ואומר אמת והיינו ליחיד אבל לשליח ציבור שפיר דמי:

ויש מקשים על מנהג זה שהשליח ציבור חוזר ואומר ה' אלהיכם אמת מדאיפליגו רבי יוחנן ורבא בפרק היה קורא (שם) אם חוזר ואומר אמת והלכה כרבא שאינו חוזר ואומר אמת ואמרינן נמי התם ההוא דנחית קמיה דרבא שמעיה רבא דאמר אמת תרי זימני אמר כל אמת אמת תפסיה להאי ופירש רש"י ריהטא של אמת תפסתו לזה משמע דאין לומר תרי זימני אמת אפילו לשליח ציבור. וי"ל דשאני התם שהיה מזכיר אמת תרי זימני בלא הפסק אבל הכא שחוזר ואומר ה' אלהיכם אמת שפיר דמי.

ותדע דהא ההוא דנחית קמיה דרבא דשמעיה דאמר אמת אמת בלא הפסק הוא מדמייתי

לה אפולוגטא דחוזר ואומר אמת או אינו חוזר ובהיא פירש בה ה"ר יונה (ח. ד"ה חוזר) שאמר ה' אלהיכם אמת וממתין שיסיים החזן ק"ש וקאמר דכשיגיע החזן לאמת אינו חוזר ואומר אמת הרי דכשאינו מפסיק בין אמת לאמת היא וגם למה שפירש דכשאמר ה' אלקיכם אמת ופסק מפני היראה או מפני הכבוד וקאמר דאינו חוזר ואומר אמת אע"פ שהפסיק ביניהם בדברים אחרים איכא למימר דמפסיק מפני היראה או מפני הכבוד לא שכיח בשליח ציבור אלא ביחיד ויחיד ודאי אינו חוזר שלשה תיבות הללו וכמו שנתבאר לעיל הילכך לא אמר רבא כל אמת אמת תפסיה אלא כשאינו חוזר לומר אלא תיבת אמת לבד וכדמוכח לישנא דרבא כל אמת אמת תפסיה להאי ופירש רש"י ריהטא של אמת תפסתו לזה והא לא שייך אלא באומר שני פעמים אמת בלא הפסק תיבה אחרת אבל אם חוזר ואומר ה' אלהיכם אמת שפיר דמי.

וא"ת סוף סוף מההוא דנחית משמע שלא היו נוהגים לחזור ה' אלהיכם אמת וגם מדאמר רבא כל אמת אמת תפסיה להאי ולא אמר ליה אמאי לא אהדרת ה' אלהיכם אמת, יש לומר דההוא דנחית טועה הוה ורבא הכי קאמר כל אמת אמת תפסיה להאי כלומר דלא הוה ליה לאהדורי אמת לחוד אלא ה' אלהיכם אמת ואם תימצי לומר דרבא לא הוה אמר דליהדר מידי איכא למימר שרבא היה נוהג לומר אל מלך נאמן כמנהג הקדמונים וא"כ אינו צריך לחזור שום תיבה אבל מאן דלא נהיג למימר אל מלך נאמן מודה רבא שצריך לחזור ה' אלהיכם אמת הילכך אנן דלא אמרינן אל מלך נאמן אפילו לרבא צריך לחזור ה' אלהיכם אמת:

ונמצא כתוב בספר הפליאה (ח"א לא): ששליח ציבור חוזר אני ה' אלהיכם והיה במצרים מי שהיה נוהג כדבריו וגערו בו הנגיד הגדול כמהר"ר יצחק הכהן ז"ל ומורי הרב הגדול מהר"ר יעקב בי רב ז"ל וכל גדולי הדור הנמצאים בעת ההיא וגם בקוסטאנטינא גער הרב הגדול מהר"ר אליה מזרחי ז"ל וכל גדולי הדור במי שהיה נוהג כן. ואח"כ ראיתי מי שהיה אומר שכספר הפליאה יש לנהוג שבספרים מדויקים מהזוהר נמצא כדבריו וזה טעות גמור שבשלשה מקומות שכתבתי שהביאו שלש תיבות הללו בכולן כתוב בסיגנון אחד "ה' אלהיכם אמת." וכן הוא בכל הנסחאות שראינו וששמענו וכן כתב ג"כ הרב רבי דוד אבודרהם (עמ' שז) והביא מאמר זה שבמדרש רות (שם) וכתוב בו שחוזר "ה' אלהיכם אמת" וכן נוהגין העולם לכן כל המשנה ידו על התחתונה וגוערין בו ומבטלין את דבריו ומקיימין מנהג אבותינו שהוא על פי ספר הזוהר והם שקבעו מנהג זה ודאי דקדקו בדבר ומצאו שזהו אמת ויציב:

שו"ע או"ח סא סעיף ג

בקריאת שמע יש רמ"ה תיבות וכדי (ו) להשלים רמ"ח כנגד איבריו של אדם (ז) מסיים שליח צבור (ח) ה' אלהיכם אמת, (ט) א וחוזר ואומר בקול רם (י) ה' [ב] אלהיכם אמת. הגה: ובזה כל אדם יוצא הואיל ושומעין מפיו של ש"צ ג' תיבות אלו (כ"י בשם א"ח). ואם היחיד רוצה ג"כ לאמרם עם השליח צבור, כ אין איסור (יא) בדבר (דברי עצמו).

ואם הוא קורא ביחיד יכוין (יב) ג בט"ו ווי"ן שבאמת ויציב שעולים צ', והם כנגד ג' שמות ההויה, שכל שם עולה כ"ו וד' אותיותיו הם ל'.
 הגה: ויש עוד טעם אחר בדבר, דט"ו ווי"ן עולין צ', והקריאה נחשבת א', (יג) הרי צ"א כמנין השם בקריאתו ובכתיבתו, והוי כאילו אמר ה' אדנ"י אמת (מהרי"ק שורש מ"ב ל"א/ ואגור). ויש שכתבו דכל הקורא קריאת שמע ביחיד (יד) ד יאמר: אל מלך נאמן שמע וגו', כי ג' תיבות אלו משלימין המנין של רמ"ח, והוא במקום אמן שיש לענות אחר כרוך הבוחר בעמו ישראל באהבה, <ב> וכן נוהגין. ונראה לי מכל מקום כשקורא עם הצבור לא יאמר אמ"נ, רק (טו) יאמר אמן אחר הש"צ כשמסיים הברכה, (טז) וכן נוהגין ונכון הוא.

משנה ברורה: (ח) ד' אלהיכם אמת – ובספר עשרה מאמרות כתב שהש"ץ לא יסיים בלחש בתיבת "אמת" כ"א כשחוזר ואומר בקול רם ובזה ימצא החשבון רמ"ח, דאל"ה יהיה רמ"ט. אך המנהג כהשו"ע שיש לומר גם בפעם הראשון "אמת" שלא להפריד ביניהם ואמת השני אינו מן המנין אלא ברכת אמת ויציב היא כ"כ הפמ"ג. והגר"א כתב שהעיקר כהעשרה מאמרות:
 משנה ברורה: (יא) בדבר – אבל [ה] אינו אומר "אמת" לחודיה עם הש"ץ דהוי כשמע שמע ואעפ"כ [ו] אין משתקין אותו אם שהה בינתיים: